

***FACTORS PSICOSOCIALS RELLEVANTS
EN LA VIOLÈNCIA DE PREADOLESCENTS
I ADOLESCENTS ESCOLARITZATS
RELEVANT PSYCHOSOCIAL FACTORS
IN THE VIOLENCE OF PREADOLESCENT
AND ADOLESCENT EDUCATED***

*Carmen Santisteban i Requena**

Resum

A pesar de la considerable evidència acumulada sobre els efectes de la violència en els mitjans, encara hi ha controvèrsia sobre el tema. La comunitat científica debat la influència de la TV i els videojocs en el comportament dels subjectes (vid. Kids, TV viewing, and aggressive behavior, *Science (Letters)* 297, 49-50, 2002). Aquells que s'oposen al fet que la TV i els videojocs tenen influència sobre el comportament agressiu, defensen que la causalitat no es pot establir tan fàcilment, ja que als individus violents els agrada més veure actes agressius en TV i que estiguen presents en els videojocs.

En l'actual estudi realitzat amb escolars preadolescents i adolescents –amb una grandària de mostra de 2322 individus–, es tracta d'aclarir alguns aspectes d'ambdós punts de vista, introduint variables que figuren en els estudis d'altres autors, com el temps dedicat als deures, el dedicat a la lectura extraescolar i trets de personalitat com la impulsivitat o la sensibilitat individual al soroll. Addicionalment hem estudiat els resultats de les opinions dels estudiants sobre l'agressió en diferents contextos i les seues propostes de possibles solucions.

Paraules clau: adolescents, agressió, deures, diferències de sexe, diferències evolutives, impulsivitat, ira, lectura, preadolescents, televisió, videojocs.

Aquests estudis s'han realitzat amb el projecte finançat pel Ministeri d'Assumptes Socials RS/MS2001-16/01.

* Correspondència: Carmen Santisteban i Requena. Despacho 2103. Facultad de Psicología. Campus de Somosaguas. Universidad Complutense de Madrid. 28223-Pozuelo de Alarcón-Madrid (Espanya). Adreça electrònica: <c.santisteban@psi.ucm.es>.

Abstract

Despite the considerable evidence accumulated on the effects of media violence, there still is a controversy on this topic which is mirrored in the popular media. The scientific community is still debating on the influence that TV and video games exert on people's behavior (see, for example, Kids, TV viewing, and aggressive behavior, Science (Letters) 297, 49-50, 2002). Those who oppose the influencing role of TV and video games on aggressive behavior claim that causality cannot be easily established since violent individuals will be more likely to watch aggressive acts on TV and perform them in video games. The present study (with a sample size of 2322) on preadolescents and adolescents students, try to clarify some aspects of both views introducing new variables as time devoted to homework and extracurricular reading and personality traits as impulsivity or sensitivity to noise. In addition we study the personal and subjective opinions of the students about the aggression in different contexts and possible solutions.

Key words: adolescent, aggression, homework, sex differences, developmental differences, impulsiveness, anger, reading, preadolescent, television, videogames.

Introducció

L'agressió és un tret de la personalitat que habitualment es relaciona amb comportaments antisocials. En la literatura, tant científica com de divulgació, es troba tal quantitat i varietat d'estudis sobre agressivitat, que seria prolix enumerar-los. El qüestionari per a l'avaluació de l'agressivitat (AQ) publicat per Buss i Perry (1992) ha mostrat posseir una bona validesa de constructe (Harris, 1997) i predictiva, i és un instrument molt útil per als estudis de l'agressió. D'altra banda, treballs longitudinals han mostrat que contínues i repetides exposicions als mitjans, amb continguts violents, contribueixen considerablement al comportament agressiu. En el model general d'agressió (GAM) es consideren aquestes variables externes al subjecte i, a més, es teoritza sobre l'impacte que les diferències individuals –en el tret agressió– presenten algunes variables de personalitat, com la impulsivitat. Malgrat la considerable quantitat d'evidències acumulades sobre els efectes de la violència en els mitjans sobre el comportament agressiu, encara hi ha controvèrsia sobre el tema (Anderson i Bushman, 2002a). La influència del temps de mirar la televisió sobre el comportament agressiu s'ha posat de manifest en múltiples estudis, tant en infants com en adolescents i adults (Anderson i Bushman, 2002b; Bartholow, Sestir i Davis, 2005; Bushman

i Huesmann, 2006; Huesmann, 1998; Johnson, Cohen, Smailes, Kasen Brook, 2002; Joy, Kimball i Zabrack, 1986; Santisteban, Alvarado i Recio, 2007), així com amb una altra forma d'entreteniment que té una gran acceptació, com són els videojocs (Anderson, 2004; Funk, Baldacci, Pasold i Baumgardner, 2004; Gentile, Lynch, Linder i Walsh, 2004; Santisteban, 2005a, Santisteban *et al.*, 2004; Slater, Henry, Swaim i Anderson, 2003).

En aquest estudi, a més de fer referència a treballs anteriors, en els quals exposem l'efecte de la violència en els mitjans, així com altres variables que hem introduït en les nostres investigacions i que no estan presents en els estudis d'altres autors, com la influència a casa fent deures, o el temps dedicat a la lectura extraescolar (Santisteban, 2005b), s'inclouen ara resultats no publicats, en relació amb la percepció que tenen els adolescents i preadolescents sobre l'agressivitat en el món i en els seus entorns més o menys pròxims, com el barri, el col·legi o la família. Així mateix, s'hi recullen opinions i suggeriments seus per a evitar o pal·liar la violència.

Per tot això, l'objectiu últim d'aquest article és proporcionar informació científica rellevant per ajudar els responsables dels àmbits educatius i sanitaris i la família a conèixer i comprendre millor els preadolescents i adolescents, en aspectes relacionats amb l'agressió, i que resulte útil en dissenyar programes d'educació i intervenció, per prevenir i controlar, en la mesura que es puga, la violència.

Mètode

Mostra

La grandària de la mostra fou de 2322 subjectes –una vegada eliminats els qüestionaris incomplets i realitzat el control de qualitat de les dades–, composta per infants i joves d'ambdós sexes: 1180 preadolescents (de 9 a 11 anys) i 1142 adolescents –de 14 a 16 anys–. En el grup de preadolescents, 577 del gènere masculí i 603 del femení, mentre que en el d'adolescents, 509 eren del gènere masculí i 633 del femení.

Tècnica de mostratge

Mostratge estratificat aleatori dels centres escolars de primària i secundària de la Comunitat de Madrid. Les variables d'estratificació van ser: zona metropolitana/cinturó, grandària de la ciutat o poble, medi urbà/ rural, centre públic/ privat. La unitat última de mostratge fou l'aula –s'inclouen en l'estudi tots els alumnes presents–.

Instruments de mesura

L'agressivitat s'ha mesurat amb el qüestionari AQ-PA, que és una adaptació a preadolescents i adolescents del qüestionari AQ de Buss i Perry (Santisteban *et al.*, 2004; Santisteban, Alvarado i Recio 2007; Santisteban i Alvarado, 2009).

La informació sobre les dades sociològiques, hàbits i opinions dels subjectes, s'ha obtingut per mitjà d'un qüestionari generat *ad hoc* per a la investigació, que cada escolar ha emplenat individualment, en presència dels entrevistadors –psicòlegs–, encara que de forma anònima. La informació sobre temps dedicats a la TV i videojocs s'ha obtingut per mitjà d'autoinforme de l'escolar i de les famílies.

Les dades sobre temps dedicats a la lectura extraescolar i als deures també s'ha obtingut per mitjà d'autoinforme de l'escolar i de les famílies.

Resultats

a) Mesures d'agressivitat: Puntuacions globals i en els factors –física, verbal, ira/enuig i hostilitat–

Les puntuacions globals en agressió, mesurades per mitjà de l'AQ-PA, es van obtenir en un rang de puntuacions entre 30 i 140 punts; amb una mitjana de 68,8 punts i desviació típica de 17,1. Això indica que els valors mitjans són moderats, si bé hi ha prou dispersió, perquè la mitjana \pm una desviació típica comprèn un rang de valors situat en l'interval (51,7 – 85,9).

S'han trobat *diferències estadísticament significatives* entre els valors mitjans en relació amb *l'edat* –els adolescents, valors més alts en agressió que els preadolescents– i amb *el gènere* –els homes donen valors significativament més alts que les dones–.

Quant als factors considerats en l'AQ-PA, s'ha trobat que la major contribució a la puntuació global prové de *l'agressió física*, seguida de la *verbal* –2/3 de la física– i amb una influència més limitada de la *ira/enuig* i de *l'hostilitat* –1/8 del que representa la física–.

També en els factors s'han trobat *diferències estadísticament significatives* en relació amb *l'edat* –els adolescents són més agressius que els preadolescents i les diferències són degudes fonamentalment a l'agressió física– i amb *el gènere*: la puntuació més alta en agressivitat, observada en homes, és deguda al fet que aquells presenten majors nivells en agressivitat física. Altrament, obtenen valors semblants a les dones en agressivitat verbal i en hostilitat, mentre que les dones mostren valors més alts en ira.

b) Temps dedicats a la TV i a videojocs

En relació amb la televisió, cal destacar que el 50% dels adolescents miren la TV *més de tres hores/dia, en dies laborables* i també els alts percentatges d'escolars que la miren més de quatre hores diàries, en caps de setmana, tant els de 9-11 anys –quasi el 35%–, com els d'edats entre 14 i 16 –quasi el 50%–.

Quant al temps que dediquen als videojocs, és menor que el temps dedicat a mirar la TV; no obstant això, hi ha una gran variabilitat intersubjectes, i marcades diferències de gènere, i és molt superior en homes que en dones.

c) Temps dedicats a la lectura extraescolar i als deures

El temps que dediquen als deures a casa està entre una i dues hores diàries, com a mitjana, amb diferències entre gènere i grups d'edat.

El temps que dediquen a lectura extraescolar es troba entre una i dues hores setmanals com a mitjana, amb diferències entre gènere i grups d'edat, també. Més del 30% d'ells i una mica més del 25% d'elles diuen que *no dediquen gens de temps setmanal a la lectura extracurricular*, és a dir, no llegeixen.

En termes generals, l'estudi mostra que elles llegeixen més que ells i quan es consideren temps superiors a una hora/setmana, els preadolescents ho fan més que els adolescents.

d) Puntuacions en agressivitat en relació amb les activitats en b) i c) indicades

Hi ha *correlació positiva* entre les puntuacions en *agressivitat* i les variables: *temps mirant TV* i *jugant amb videojocs*; la correlació més alta de les dues és la relativa als videojocs. S'ha observat que hi ha *correlació negativa* entre les puntuacions en *agressivitat* i les variables temps fent *deures* escolars i temps dedicat a la *lectura* extraescolar. La més alta de les dues és la relativa a la lectura extraescolar.

Les puntuacions en agressió són més altes en aquells que veuen programes de TV i juguen amb videojocs amb continguts més violents.

Per il·lustrar les relacions entre els temps dedicats als entreteniments i activitats amb les puntuacions en agressivitat, vegeu la figura 1 en funció de les hores diàries d'exposició a TV i videojocs– i la figura 2 –hores diàries dedicades a deures i setmanals a la lectura–.

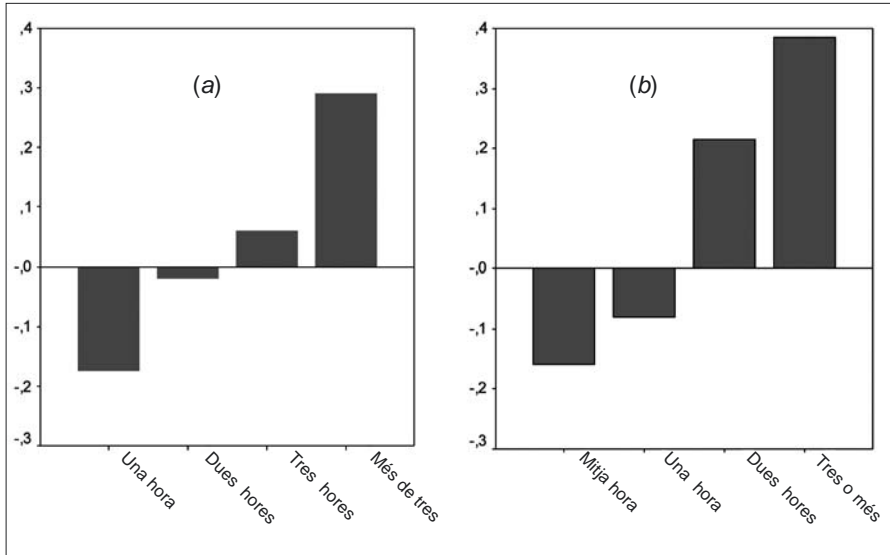

Figura 1. Puntuacions mitjanes (tipificades) en agressivitat (AQ-PA) en funció del nombre d'hores diàries d'exposició a la televisió (a) i de les hores diàries dedicades a videojocs (b).

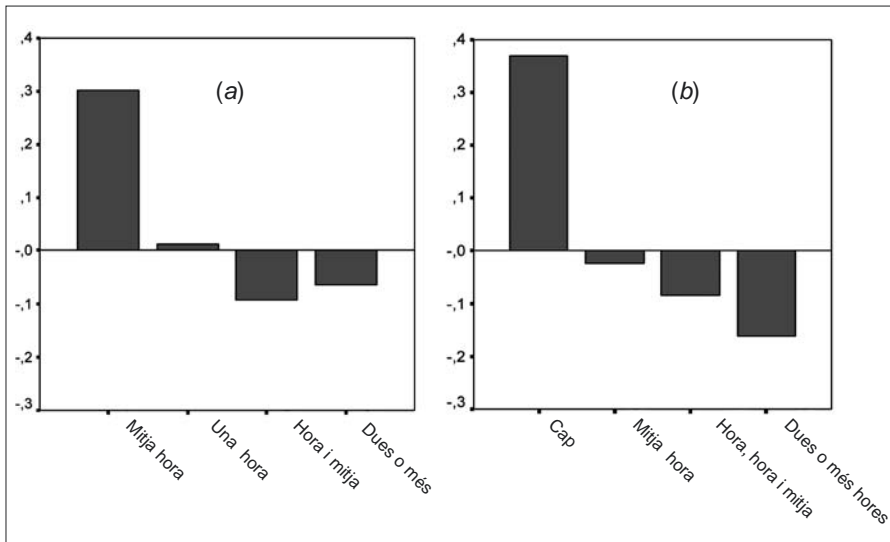

Figura 2. Puntuacions tipificades en agressivitat en el qüestionari AQ-PA en relació amb el nombre d'hores diàries dedicades a: (a) deures i (b) nombre d'hores setmanals de lectura.

En les figures 3 i 4 es mostren els valors mitjans en agressió –puntuacions tipificades– dels preadolescents i dels adolescents, homes i dones, en relació amb les seues preferències pels programes de TV i videojocs, qualificats com els que tenen més continguts violents i/o agressius –en barres negres–, enfront dels que prefereixen els continguts que presenten poca o gens de violència i/o agressivitat –en barres grises–.

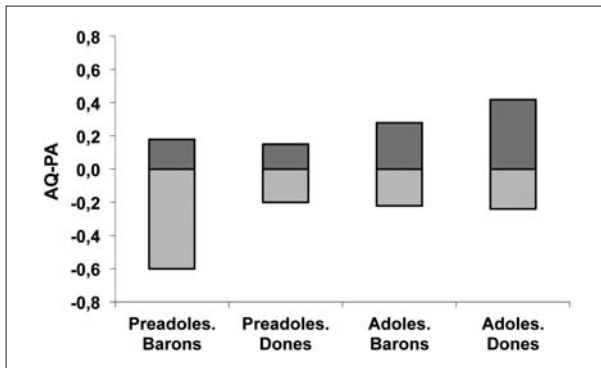

Figura 3. Puntuacions AQ-PA tipificades en una escala creixent en agressivitat d'aquells subjectes que prefereixen programes de TV amb continguts més agressius –negre–, enfront de puntuacions d'aquells subjectes que prefereixen els menys agressius –gris–.

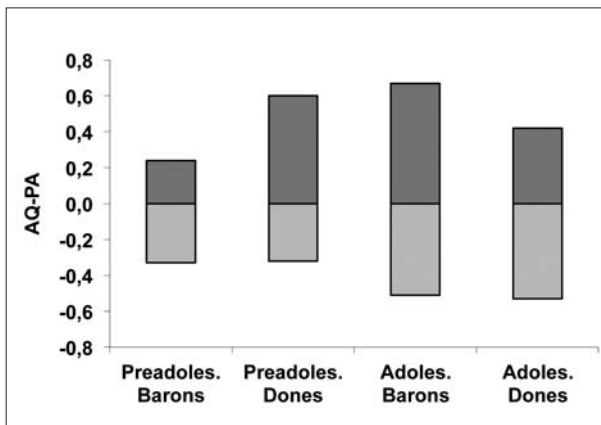

Figura 4. Puntuacions AQ-PA tipificades en una escala creixent en agressivitat d'aquells subjectes que prefereixen videojocs més agressius –negre–, enfront de puntuacions d'aquells que prefereixen els menys agressius –gris–.

e) *Influència d'alguns factors ambientals i característiques personals*

Els resultats mostren que hi ha efectes significatius i interaccions entre agressivitat i exposició al soroll (Ramírez, Santisteban i Alvarado, 2004). També s'ha relacionat la impulsivitat amb l'agressió. Els adolescents són més impulsius i mostren valors més alts en agressivitat, física i verbal i ambdues variables, agressió i impulsivitat, estan relacionades amb la manera com utilitzen el temps a casa mirant la televisió, fent deures o llegint (Wittmann, Arce i Santisteban, 2008).

f) *Percepció per part dels escolars de la violència en els seus entorns llunyans i pròxims*

L'estudi, amb preguntes com «Creus que hi ha molta agressivitat al món?» «O si creus que hi ha molta gent agressiva en la teua ciutat o poble; al barri on vius; al col·legi o centre on estudies; en el teu grup d'amics, a casa teua, etc.», indica que la percepció de la violència s'accentua a mesura que es desplacen dels entorns més pròxims –família, amics– als més llunyans –el món–. Quan opinen sobre l'agressivitat al col·legi o centre d'estudis s'observen importants canvis de percepció amb l'edat –més de 25 punts percentuals–.

A títol d'exemple, en la figura 5 donem els valors mitjans de les puntuacions en agressió, per a cada alternativa de resposta, en una de les preguntes, sobre un entorn llunyà per a ells i que està relacionada amb la justificació de l'agressió, que s'exposa en l'epígraf següent.

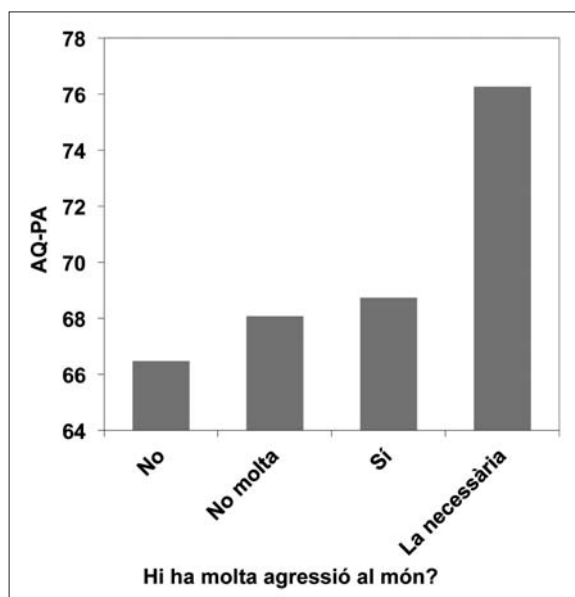

Figura 5.
Valors mitjans en agressivitat dels subjectes en relació amb el tipus de resposta.

g) La justificació de la violència

Aquesta part de l'estudi es fa atenent, entre d'altres, les respostes donades a les preguntes «Creus que cal ser un poc violent perquè la gent et tinga respecte?» «Creus que l'agressivitat està justificada com a defensa?» «Només s'ha d'utilitzar per a defensar ideals?» «Et consideres a tu mateix una persona violenta?»

S'han trobat diferències significatives entre les puntuacions en agressivitat dels qui justifiquen la violència, enfront de les puntuacions dels qui no la justifiquen. Aquells que d'alguna manera la justifiquen, tenen valors mitjans més alts en agressivitat.

h) Què opinen els adolescents sobre qui pot i ha de resoldre el problema?

Una vegada estudiades les opinions dels subjectes, sobre si consideren que al món hi ha molta agressivitat, si hi ha molta gent agressiva a la seua ciutat, al seu poble, al seu barri, al seu col·legi, a casa seua, fins i tot si ells mateixos es consideren persones agressives, se'ls demana que facen propostes, que expressen quines són les actuacions que, per a frenar la violència, es podrien dur a terme en dos àmbits per a ells ben coneguts: el col·legi i la família.

Amb aquesta finalitat, se'ls demana que responguen a preguntes com «Què creus que haurien de fer els sistemes educatius perquè els infants no siguin violents?» «Creus que la família hauria de fer alguna cosa per a frenar la violència?».

Tant infants com adolescents donen un gran pes a la família en la responsabilitat de frenar la violència –més del 70 % dels preadolescents i més del 80 % dels adolescents–. La demanda és més alta en les dones que en els homes, amb diferències significatives en els grups d'adolescents.

i) Solucions que ells mateixos proposen

El percentatge més alt, en primer lloc i amb molta diferència amb altres opcions, reclamen prioritàriament l'actuació dels sistemes educatius i de la família: envers l'educació en general, però també en educació en valors i educació en la no-violència....

Els mateixos demanen *disciplina*, en percentatges que doblen els qui demanen *control*.

Conclusions

Entre les conclusions directament derivades d'aquest estudi que considerem rellevants, hi ha aquestes:

1. En preadolescents i adolescents, la major contribució a la puntuació global en agressió prové de l'agressió física, seguida de la verbal i amb una influència més limitada de la ira i de l'hostilitat. En general, els preadolescents presenten valors més baixos en agressió que els adolescents i les dones menors que els homes. La major puntuació dels homes prové del fet que obtenen puntuacions més altes en agressió física. Aquest resultat es revela de gran importància, ja que precisament les puntuacions en agressivitat física són les que millor poden predir els comportaments violents.

2. Les puntuacions globals en agressivitat en aquelles edats **augmenten amb el temps d'exposició a la televisió i en major grau amb les hores dedicades a videojocs, mentre que es redueix amb el temps dedicat a deures escolars i, en especial, a lectura extraescolar.**

Sembla clar que quan un adolescent o preadolescent dedica part del temps a fer deures escolars o a la lectura extraescolar, no sols pot estar evitant les «situacions» que promouen l'agressió, sinó que també, a més de les habilitats cognitives, s'estan estimulant comportaments que requereixen esforç i perseverança, que són incompatibles amb el desenvolupament de trets que caracteritzen la personalitat agressiva.

Els nostres resultats no distingeixen (millor «no conclouen definitivament») si un escolar és menys agressiu, perquè fa deures o dedica temps a la lectura extracurricular, o si es dedica a aquelles tasques perquè és menys agressiu, però considerem que és rellevant el descobriment que aquells preadolescents i adolescents que dediquen només una mitja hora setmanal a la lectura extraescolar, mostren puntuacions en agressió molt més baixes que les d'aquells que no llegeixen i és un hàbit que cal fomentar en tots els joves.

Un efecte positiu semblant es troba amb una quantitat moderada de deures, una pràctica que també es podria recomanar en aquestes edats, almenys pels efectes en contra del comportament agressiu, que hem trobat en el nostre estudi.

3. Els subjectes que justifiquen l'agressivitat en qualsevol sentit –per defensar ideals, pels governs, etc.–, ells mateixos presenten altes puntuacions en agressió.

4. Els homes, amb l'augment de l'edat, incrementen els percentatges que diuen que al món hi ha l'agressivitat «necessària per a defensar-se», és a dir, la justifiquen.

5. En algunes qüestions, per exemple si els infants són o no violents, molts subjectes (50%) d'aquestes edats no utilitzen claus per a emetre una opinió. La tasca, doncs, d'educar en valors ha de ser objectiu primordial de la família, del professorat i dels mitjans de comunicació social, sense oblidar el missatge que, des de múltiples fòrums, s'envia als infants i joves.

6. Els subjectes violents són conscients del seu nivell d'agressivitat. Aquells que s'autoqualifiquen com a agressius donen valors alts en el qüestionari que mesura l'agressió. Mereix una menció especial un percentatge baix de dones adolescents, les que es consideren a elles mateixes persones violentes, perquè denoten puntuacions molt altes, superant fins i tot els homes.

7. Tant infants com adolescents *donen un gran pes a la família en la responsabilitat* de fer alguna cosa per a frenar la violència –més del 70% dels infants i més del 80% dels adolescents–.

8. Tant els uns com els altres *reclamen la intervenció educativa per frenar la violència –el sistema educatiu i la família–*: educació en general, educació en valors i educació en la no-violència.

9. Una proporció apreciable inclouen en les respostes *disciplina* i fins i tot sancions, però és molt menor el percentatge dels qui demanen vigilància i *control*.

10. Hi ha influències i interaccions entre agressivitat i variables ambientals –com el soroll– i personals –com la impulsivitat–.

Referències

- Anderson, C. A. (2004). An update on the effects of violent video games. *Journal of Adolescence*, 27, 113-122.
- Anderson, C. A. i Bushman, B. J. (2002a). The effects of media violence on society. *Science*, 295, 2377-2379.
- Anderson, C. A. i Bushman, B. J. (2002b). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
- Bartholow, B. D., Sestir, M. A. i Davis, E. B. (2005). Correlates and consequences of exposure to video game violence: Hostile personality, empathy, and aggressive behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1573-1586.
- Bushman B. J. i Huesmann, C. A. (2006). Short-term and long-term effects of violent media on aggression in children and adults. *Archive of Pediatric and Adolescence Medicine*, 160, 348-352.
- Buss A. H. i Perry M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Funk, J. B., Baldacci, H. B., Pasold T. i Baumgardner, J. (2004). Violence exposure in real-life, video games, television, movies, and the internet: is there desensitisation? *Journal of Adolescence*, 27, 23-39.
- Gentile, D. A., Lynch, P. J., Linder, J. R. i Walsh, D. A. (2004). The effect of violent game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *Journal of Adolescence*, 27, 5-22.

- Harris, J. A. (1997). A further evaluation of the aggression questionnaire: Issues of validity and reliability. *Behaviour Research & Therapy*, 35, 1047-1053.
- Huesmann, L. R. (1998). The role of social information processing and cognitive schema in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. En R. G. Geen I E. Donnerstein (Eds.), *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy* (pp. 31-66). San Diego, CA: Academic Press.
- Johnson, J. G., Cohen, P., Smailes, E. M., Kasen, S. i Brook, J. S. (2002). Television viewing and aggressive behavior during adolescence and adulthood. *Science*, 295, 2468-2471.
- Joy, L. A., Kimball, M. M. i Zabrack, M. L. (1986). Television and children's aggressive behavior. En T. M. Williams (Ed.), *The impact of television: A natural experiment in three communities* (pp. 303-360). New York: Academic Press.
- Ramirez, J. M., Santisteban, C. i Alvarado, J. M. (2004). Individual Differences in Anger Reaction to Noise. *Individual Differences Research* 2 (2), 125-136. <<http://www.idr-journal.com/index.htm>>: Grouping
- Santisteban, C. (2005). Menores y Agresividad: Relaciones con los tiempos dedicados a TV, Videojuegos y actividades intelectivas. *Proyecto Hombre*, 54, 30-35.
- Santisteban, C. (2005). Factores psicosociales comunes y específicos de género relevantes en la violencia de preadolescentes y adolescentes. CSR Ed.
- Santisteban, C. i Alvarado, J. M. (2009). The aggression questionnaire for Spanish preadolescents: AQ-PA. *The Spanish Journal of Psychology*, 12, 320-326.
- Santisteban, C., Alvarado, J.M. i Recio, P. (2007). Evaluation of a Spanish version of the Buss and Perry aggression questionnaire: Some personal and situational factors related to the aggression scores of young subjects. *Personality and Individual Differences* 42 (8), 1453-1465.
- Santisteban, C., Recio, P., Alvarado, J. M. i Leenen, I. (2004). Comparación de la estructura factorial con una clasificación jerárquica en una escala de agresividad. *Revista de Metodología de las Ciencias del Comportamiento, Suplemento 2004*, 549-555.
- Slater, M. D, Henry, K. L., Swaim, R. C. i Anderson, L. L. (2003). Violent media content and aggressiveness in adolescents. A downward spiral model. *Communication Research*, 30, 713-736.
- Wittmann, M., Arce, E i Santisteban, C. (2008). How impulsiveness, trait anger, and extracurricular activities might affect aggression in school children. *Personality and Individual Differences*, 45, 618-623.